

KULTURÁLIS ÉRTÉKEINK MEGBECSÜLÉSÉRŐL

(EGY MAGYAR HUMANISTA AFRIKA-KUTATÓ ÉLETMŰVE ÉLETRE KEL?)

BIERNACZKY SZILÁRD

Az elmúlt években, a Magyar Afrika Tudástár elektronikus könyvtár megalapítása és folyamatos feltöltése közben, mindinkább szembesülnöm kellett azzal a ténnyel, hogy még egy olyan (nálunk!) marginális kulturális-tudományos területen is, mint az „Afrika-tanulmányok” (vagy másként egyszerűen a hazai Afrika iránti érdeklődés) mérhetetlen gazdagsággal sorjáznak az elfeledett vagy soha számba nem vett hazai tevékenységek és az azt kísérő, gyakran igen értékes (írás)művek. És óhatatlanul merült fel mind gyakrabban bennem a nyugtalanító gondolat: vajon jól gazdálkodunk-e – nem is oly ritkán egyetemes szintűnek érzett, vélt vagy egyértelműen annak tekinthető – értékeinkkel?

A két világháború között a határokon túlra tekintő érdeklődés beszűkülése miatt talán csak az olasz-etióp háború fordította a honi szemeket és füleket erőteljesebben a fekete földrész felé. A Kádár-korszak során viszont helyel-közzel mind a sajtóban, mind a tudományos életben fel-felbukkant Magyar László vagy Torday Emil neve, és a persze továbbra is körülengte a madagaszkári királyság alaptalan mítosza Benyovszky Móricot. Különösen sokat tett viszont a régi magyar, közöttük afrikai utazók fényre hozásáért Tardy Lajos. Lásd: a 17. századi és Egyiptomot megjáró Huszthy György portai követ, a 18. századi Geramb Ferdinand tábornok, majd trapista szerzetes, Baron Tott avagy Tóth Ferenc, a Dardanellák védője, majd francia diplomata Egyiptomban, valamint az észak-afrikai kútfők között számon tartott Dombay Ferenc, Mária Terézia marokkói diplomatája nevét, és persze még másokat. S Tardy maga nem áttalott az akkori *Magyar Nemzet*be népszerűsítő cikkeket is írni művelődéstörténetünknek ezekről a mindenképpen figyelmet érdemlő alakjairól.

De már nem jutott el a fényre hozásig pl. a Dreyfus-perben elmarasztalt Valsin-Esterházy apjának, Louis Joseph Ferdinand Walsin-Esterházynek (1807–1857), mondhatni, történelmi és egyúttal tudományos szereplése, aki francia állampolgárként, miután 18 évet töltött Algériában, a hadosztályparancsnokságig vitte a krími háborúban, de onnan súlyosan megbetegedve tért vissza, és halt meg ötven évesen. Maga után hagyott azonban két mára francia és arab kutatók által is idézett könyvet: az egyik a korábban törökök által leigázott Algériába vezet, míg a másik a francia gyarmatosítás évtizedeit idézi fel...

S ha áttérünk a 19. századra, az elfeledettek névsora mind gazdagabbá válik.

Érték-gazdálkodásunk problémáit azonban most egyetlen jeles magyar tudós, a kiemelkedő jelentőségű kongói terepmunkás, etnológus, Torday Emil (1875–1931) életművének körüljárásával szeretném szemléltetni, akinek még alapvető életrajzi adataira is csak most, Földessy Edina könyve (*Torday Emil kongói gyűjteménye*, Néprajzi Múzeum kiadása, 2015) kapcsán derült fény. Magam a Torday névnek bedőlve erdélyi kollégákkal nyomoztattam utána (hiszen ismert a méltatlan történet, a világháború után, ugyancsak neve alapján, birtokot ajánlották a számára, ha felveszi a román állampolgárságot, amelyre természetesen nemet mondott, hiszen még az angol állampolgárságot sem volt hajlandó magyarsága megtartása érdekében felvenni).

Jeles Afrika-kutatónk eredeti neve azonban – az említett monográfia szerzőjének kutatómunkája nyomán – immár ismertté vált. Valójában Böhm Emil néven látott napvilágot 1875. június 22-én. És idősebb, valamint fiatalabb fiútestvérével együtt Böhm Lajos biztosítási hivatalnok és a Csáktornyáról származó Mannheimer Erzsébet nevű szülők gyermekeként született. Nevük onnan származik, hogy 1890-ben belügyminisztériumi rendelettel azt Tordai-ra változtatták. Az y-ra alakítás oka nem ismert.

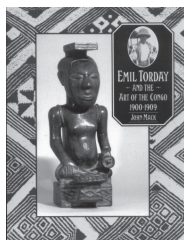
Tordayról dióhéjban itt most csak annyit, 1900 és 1909 között három utazást tett az egykori Belga-Kongóba, előbb belga megbízásból, majd az angol tudományos

▲ Torday Emil. Forrás: Néprajzi Múzeum (neprajz.hu) és Wikipedia (arckép).

intézmények (Royal Anthropological Institute, British Museum) támogatásával. Mivel utolsó útja végén egy orrszarvú súlyosan megsebesítette, amelynek nyomait egész további élete során viselte, így minden igyekezete ellenére sem tudott többé szeretett Afrikájába visszatérni. Élete hátralévő 22 évében viszont 8 könyvet, 40-45 tanulmányt és mintegy 50-60 kisebb cikket, ismertetést publikált. A Spencer Társaság felkérésére pedig élete utolsó éveiben elkészítette monumentális „Afrikai fajok” (*African Races*, 1930) kiemelkedő jelentőségű elméleti összehasonlító munkáját, amely mellesleg a néprajzi kartográfia egyik előfutárának számít. Könyveit és tanulmányait mindmáig folyamatosan idézik a világ számos országának kutatói.

John Mack, a British Museum egykori muzeológusa (ma a University of East Anglia egyetem professzora) kezdeményezésére 1990-ben egy nagyjelentőségű kiállítás megrendezésére került sor Torday rendkívül értékes és gazdag néprajzi gyűjtéséből, amely kutatónk életművének valóságos reneszánszát indította el (*Emil Torday and the Art of the Congo* címmel jelent meg maga a katalógus). A művészeti tárgyak és a gazdag fotóanyag mellett művei többek között olyan diszciplínáknak a forrásaivá lettek mára, mint a szóbeli történelemkutatás, a folklorisztika, az etnolingvisztika, az etnomatematika vagy az embertan.

Emil Torday and the Art of the Congo John Mack

De saját hazánkra térve, kétségtelenül dicséretes tények sorát ismertethetjük itt az elmúlt évekből. Kubassek János, a Földrajzi Múzeum igazgatója tényfeltáró és összegező tanulmányait. Egy igen értékes kiállítást, amelyet Régi Tamás régi és új magyar kutatók afrikai fotóiból állított össze a Történeti Múzeumban, és ezen számos híres Torday-fotó is szerepelt. Egyedülállóan fontosnak számít e sorban Szilasi Ildikó jelentős figyelmet keltő akciósorozata, expedíciója Kongóba, majd az egész országot bejáró kiállítása, végül a kitűnő (National Geographic) fotóssal, Lóránt Attilával együtt készített gyönyörű album (2010), amelyeknek vezérlő gondolata egyképpen: „100 év azonosság, 100 év változás: Torday Emil nyomában Kongóban” volt.

Napjaink igen fontos újdonsága a már említett mű, Földessy Edina monografikus albuma, amelynek elkészítésére indokot jeles kutatónk Magyarországnak juttatott és ma a Néprajzi Múzeumban őrzött gazdag gyűjteményrésze adott. A kötet a közel félszáz tárgyból mintegy 100-at mutat be kitűnő fotókon, részletes magyarázatokkal fűszerezve. De legalább ilyen értékes a két nyelven közreadott igen alapos bevezető, amely Torday életrajzára, afrikai érdeklődése kialakulására, útjaira, londoni kutatói évtizedeire, munkásságára és természetesen az itthon, illetve a világ több helyén őrzött gyűjteményrészeire is kitér.

Torday Emil nyomában - Kongó

Szilasi Ildikó

Fotó: Lőránt Attila

Azt is mondhatjuk, ebben a tekintetben, mi magyarok léptünk elsőként, hiszen a világhírű Torday-gyűjtemény anyagából még a British Museum se adott ki önálló albumot. Más kérdés, hogy nekünk magyaroknak volna a feladatunk kötetbe összegyűjteni valahára a talán legnagyobb magyar afrikánistának tekinthető (egyébként kora sok más terepmunkára vállalkozó etnológusához hasonlóan autodidacta) tudósunk igen értékes, máig jól hasznosítható írásait, amelyek akár olyan kényes kérdésekre is kitérnek, mint az emberevés, a méregpróba vagy a szexualitás. Továbbá három francia és három angol nyelvű művét is ki kellene adni végre magyar nyelven. (Két magyar nyelvű népszerűsítő jellegű könyvét, amelyet egykor Halász Gyula kivonatolt az említett opusokból, hazai kiadók az utóbbi években többször is felvettek terveik listájába, de végül a megjelenítés nem következett be. Igaz viszont, hogy mind a debreceni nemzeti könyvtár, mind az OSZK felhelyezte azokat elektronikus gyűjteményébe.)

Napjainkat terrorizmus és a vele járó agresszivitás, brutalitás és vandalizmus szabdálja. Torday Emilt, aki arról volt nevezetes már a saját korában londoni körökben, hogy Afrikában nem gyarmatosítóként lépett fel, hanem az afrikaiak barátjává lett, „nagy fehér bíróként” törzseket békített össze, háborúkat akadályozott meg jártában-keltében, a kubák természetes kulturáltságú, demokratizáló újdonságokat bevezető királyával szinte örök barátságot kötött (később a gyarmatosítók ostobasága miatt bekövetkezett korai halála miatt kesereg egy helyütt), – egyszóval őt mint egy fényt sugárzó „magyar békesség-jelképet” kellene felmutatnunk itthon és világszerte. De ehhez azonban csakis az életmű minél teljesebb és szélesebb körű gondozásával, hazai és külhoni megismertetésével juthatunk el!

A szerzőről

néprajzkutató, afrikánista
ny. egy. docens, kandidátus
felelős szerkesztő (AHU Magyar
Afrika-Tudás Tár elektronikus
könyvtár)

About the Author

Ethnographer, Africanist
Retired Associate Professor, C.Sc.
Executive Editor (AHU Hungarian
Africa Knowledge Store, e-library)

biernaczky.szilard@munduspress.hu